

az életre megkívántató 's valóban hasznos tárgyak' közlése, és tudományos oktatás. Megjelen minden szombaton. Előfizethető reá a kiadás helyén kívül minden posta-hivatalnál, könyvárosoknál 's vidéki beszedőknél, kik aztán a példányokat is kiosztják.

FILLÉRTÁR

mindennemű

közhasznu ismértekek

terjesztésére.

az egész évi folyamatra valami 110 kömetszésű's külön hozzá csatolt képpel a beszedőknél csak 5, a könyvárosoknál 5 for. 30 kr., postán pedig nyomtatott cím alatti elküldéssel 6 forint p. p. Eszterdő végével esinos boríték járuland hozzá a foglalat laistromával.

13.

Második évi folyamata.

(Május' 23-kán)

P é t e r v á r a d .

Nemcsak Magyarországnak, hanem az egész ausztriai birodalomnak első rangu erősegei' egyikét terjesztjük elő képünkben. Fekszik a' Duna' jobb partján, Ujvidéknek áttelelően, közel Karloviczhoz és Szalankemenhez, Belgrádtól mintegy 15 mértföldre; lakosai' száma közel 4000. Főhelye ez a' tótországi katona-határszéeli ezrednek, a' tótországi fő hadi kormányknak, a' katonai kormányzóknak széke, 's a' hadi biztosságnak, élelemtárnak, hadi pénztárnak, katonai feljebvitel-törvénytörvényének helye. Itt feküdt híhetőleg *Acumincum* római gyarmat, mely a' népvándorlásokor lerontatván 's a' magyaroktól ismét felépítetvén, 1526 a' szerencsétlen mohácsi ütközet előtt a' törökök által elfoglaltatott, kik azt másfél századig birták, míg 1687 a' császári fegyverek' győzedelméi' következtében kiűzetek. Péterváradnak felét a' Duna fogja körül, mely ide közel két szigetét és nagy kanyarodásokat képez. A' nagyobb, vagy Eugen-sziget, Karloviczig nyulik le, 's valamint a' Dunának szemben fekvő partja, védfalakkal van megerősítve, mellyekbe, a' várral együtt, 10,000 védlőnél több kívántatik. A' vár a' felsőre, magas sziklán fekvőre, 's az alsóra, melly amazt erős és tágas falakkal keríti körül, osztatik. Az alsó várnak minden árkait tele lehet eresztetni vízzel, a' felső pedig erőművek által jó 's elegendő ivóvízzel látatik el.

Híres Pétervárad azon győzelemről, mellyet Eugen herczeg itt nyert 5. aug. 1716 Haly nagyvezéren. A' törökök ugyanis megtámadták a' velenzeiket Moreában, és nem ügyelvén Ausztria' eszközzésére, kényszerítették a' császárt, mint Velenze' szövetségését, hogy Magyarországra seget küldjön. A' határszéleken történt aprólékos czivódások nem sokára háborut szültek. A' császári csak 60,000 emberből álló hadsereg Futak mellett felütött táborában, a' nagy Eugen' vezérelte alatt, készült végválasztó ütközetet vívni a'

150,000-nél számos török armádjával (mellyben 70,000 a' sereg' színe). Az ausztriai fővezér mellett állott a' hős Pálffy János, a' tapasztalt fegyvermesterek *Württembergi Sándor*, *Braunschweigi Ferdinánd*, *Starhemberg Maximilián* 's a' bajor trónörökös *Albrecht Károly*; ezen utolsó, vidámsággal teljes, a' táboréletnek inkább nevetéséges mint terhes oldalait fogván fel. A' pétervárad sziklavárban *Löffelholz* vala parancsnok, megvetvén a' dölyfös ellenségnek felszólítását, hogy a' harmadik nap lefolyta előtt irgalomra adja meg magát.

Midőn a' büszke Haly, csak seregei' számát, nem pedig nagy ellenje' szellemi felsőbbségét tartván szeme előtt, Pétervárad felé indult, vala, Pálffy János 1400 huszárral kímlelés végett elbement, és két nehéz lovagesapattal erősítve, szoros négyzetbe állított seregével az ellenségnek 40,000 lovagból álló előőrjét megtámadni merészelt. Négy óráig tartott a' csata, melly alatt hatszor megtámadák a' spahik a' kis bajnoksereget, ugyanannyiszor visszaveretvén. Pálffynak már két paripája elesett török nyilakkal átszúrta; a' harmadikra ülven megújítja 's neveli a' mérszárás' dühét, futásra kényszerítvén az ellenséget ezereként heverő török haltesteken keresztül. — De 400 részt terhesen sebesített, részt elesett bátor keresztény adja a' diadalom' árát, melly azonban csak előpostája vala egy sokkal nagyobb és ragyogóbb győzelemnek. Őt elfogott zászló hírdeti e' hős tettét a' hadiseregnek.

Ennek következtében átvívén az armádját a' Duna' másik partjára, aug. 3-kán Kameniez és Pétervárad közt állítá fel Eugen seregeit, míg Hali az erőség' ostromához tüzesen fogott. — Következett nap' álgyuzás vívott álgyuzás ellen, az ozmánok' részéről pazérolva 's czéltalan, azért sikertelen is, a' királyi táborból ellenben takarékosan 's ügyesen, azért mindig találván és halált, sebet szórván. — Aug. 5-kén reggeli hét óraker kezdődék a' rendes és elválasztó ütközet. Az

ausztriai gyalogság két ütközetben kettős lineák megett állott az erőség' álgyuai alatt, a' lovas-ság és 7 batalion gyalogság Alovartól vezéreltetve a' württembergi gyalogsággal a' bal szárnyat képezte. A' törökök táborukból előnyomultak és szokásuk szerint rendetlenül beszáncolták magokat a' császáriakkal szemközt. A' württembergi herceg hat lovagesapattal a' jantsárokra rohant 's azokat változó megtámadások után visszonyomta. Rettenetes tüzelés mindkét reszről. Hasonló sors éri a' spáhikat is, kiket Pálffy rövid csata után futásra küzd. De a' gyalogságnál, melly a' lineákból előnyomuláskor, a' törökök' közelléte miatt, mint kellett volna ki nem fejlődhetett, rendtelenség támadott. Ezt az ellenség használván, az ausztriai gyalogságot második lineája megé nyomta vissza; de az ausztriai lovasság által elzárt török lovasság azt munkálatlan nézte, elő nem nyomulhatván. A' jancsárok azonban vigyázatlan előrohanásukkal megnyiták szárnyukat; ekkor Pálffy négy lovagesapattal beléjük vágatván szörnyű vérontást okoz, és azon szempillantaban Württemberg és Löffelholz nehéz lovagaikkal az ellenség' bal szárnyára rohannak. Az alatt a' futó ausztriai gyalogság, a' vár' álgyuitól védetvén, ismét ütközet-rendbe áll 's előnyomul; ellenben a' törökök, kik sok de nehéz álgyuik közül csak három batteriát tudtak felállítani, zavarba jönnek és sánczaik megé szaladnak, mellyek azonban oly tervetlenül ásattak, hogy megveretetésök itt teljes lön, 's a' kétségbeesés csak legrendetlenebb futásban találtat menedéket a' barbarusokkal. De Haly, a' hadnak ügyvélt oka, 's a' jancsárok' híres agája, *Mehemed*, nem kívánnak e' napon túlélni; kevés bajnokoktól támogatva sarkantyúzzák lovaikat 's belévetik magokat a' császári csapatok' közepébe, már nem diadalért hanem dicső halálért harcolván; tiz basák elesnek velök az ausztriai tábor' sánczai előtt. — Pálffy Karloviczig üz é' futó ellenséget. Huszezer ozmán lelketlen fekvék a' csatamezőn, mintegy tizezer elnyeleték a' Száva' hullámai által; fogoly csak kevés vala. Ellenben a' hadi pénztár öt millió forintal, tömérdek mennyiségű élelem, kétezer teve, ötvenezer sátor számtalan drágaságokkal, 170 darab nehéz álgyu, 149 zászló és öt lófark zsákmánnyá lön a' győzőknek; de a' minden nemtelen érzésen és szenvedélyen felüli herceg Eugen semmivel sem vala gazdagabb az ütközet után mint annak előtte, csak hogy új babér koronáza tábornok-pálczáját; 's ezzel megelégedék a' nagy hős. Haly' sátorában írta győzedelmi tudósítását. Midőn öt órai zaj és vérontás után csendesség uralkodék a' csatamezőn, összehívá az istenfélő hős a' hercegeket és vezéreket a'

nagyvezér' pompás sátorába, hogy ünnepélyesen adjanak hálát 's imádják a' győzedelmek' urát 's osztogatóját, kinek csak gyenge eszközeül szokta magát tekinteni.

Még ezen táborozás alatt kelle Temesvárnak 's az egész temesi bánátnak kiragadatnia a' török hatalom alúl 's a' magyar koronához esatoltatnia; így álla világosan a' nagy férjfiu' lelke előtt, 's így is lön.

Üvegfestés.

Közönségesen tudva van, hogy az üvegfestés, melly a' régi görögöknél annyira virágozott, később elhagyatott, és azért sokan azt hitték, hogy ezen művészeti ág' egészen elveszett. Fő czélja ennek az vala régenten, hogy a' templomok' ablakai festett üvegtáblákkal látassanak el, 's így bizonyos sajtáságos jámbor érzelmet ébresztő szürkület okoztassék az egyházban. E' végre ásványi színek, vagy finomul megtört színes üveg használtatott, melly anyagok olvasztó kemenczében égettettek be az üvegtáblába. Nagy érdemeket szerzett magának a' művészet' ezen ágában *Dürer Albrecht*, utána néhány angol, francia 's német tünt ki, jelesen: *Jervaise*. — *Geoffroival*, ki Londonban egy szenvedő Krisztust nagy szorgalommal festett volt üvegre. Ugy látszik újra elhanyaglott e' művészeg, 's talán innen van, hogy a' festékvegyíték' titka elveszettnek gondolatott. Azonban épen nem úgy van, mert *Baumgaertner* és *Köthgasser*, kiknek a' laxenburgi leventavárban oly sok szép műveiket láthatni, mutatják, hogy aljasodott ugyan e' művészet, de még mindenkor voltak mesterei. Mostanában ismét kivonatott a' feledékenységből az üvegfestés, mert a' bécsi casinóban egy ilyen nembeli festés tétetett ki mutatványul, mellytől a' köztetszés meg nem tagadtathatik. A' boroszlói professor *Höcker*, hajdani nevendéke a' bécsi akademiának 's kiről már Göthe is dicsérettel emlékezik „Művészet és régiség“ című munkájában, egy madonnát festett üvegre az alvó gyermek Jézussal: 's oly szerencsésen sikerült ez neki, a' mint csak valóban ritka talentomtól várhatni. E' jeles műv' a' régibb olasz iskola' stylusában vagyon készülve. A' fő alak' fejének jelentősége csudálatosan egyvelítetik asszonyi szelidséggel 's égi dicsőüléssel, melly az átlátszó üvegen még inkább meglep, úgy hogy senki sem nézheti benyomás nélkül. —

K a r l s r u h e.

Baden nagyhercegségnek ezen fővárosa leg-
ujabb az európai székesvárosok közt, 's azért a'
legszebbek közé tartozik. Azon helyen a' Murg-
és Pfinz-kerületben, hol most legszebb piacza 's
pyrámisa áll a' városnak, százados tölgyek emel-
kedtek fel még 1715, mellyeknek árnyékában
márkgróf *Károly Wilmos* vadászati faramalmaitól
kinyugodni leheveredett volt. Életét súlyos viszon-
tagságok fenyegetvén, szíve elkívánkozott az
emberek közül magányba 's a' természet' háborítat-
lan egyedülvalóságába. Esmélkedései között az a'
gümdolat lépé meg, hogy e' vadon erdőbe lakot épí-
tessen magának, hol elrejtve élhessen elmélkedé-
sének. Egy hónap mulva maga tevé le alapját
magános várának, melly *Karlsruhe*-nak (Károly-
nyugalmanak) nevezteték. De az uralkodó nem
vonulhat el a' társaságból mint magános polgár,
gondjai 's kötelességei mindenütt követik őt, azok
pedig, kiknek polgári szerencsájök tőle függ, a'
vadonba is utána mennek. Ez történt Károlyval,
's midőn látná, hogy népével szakadatlan össze-
kötöttesben kell lennie, várost telepíté vára körül,
melly székes városává lőn nagyhercegségének.

Jelenleg vagyon ezen városnak 1170 háza
és 19000 lakosa. Fekszik egy szép síkságon a'
Rajnától másfél órányira kelet felé, a' tölgy- és
bükfából álló Hartwald' szélén. Egy részét fog-
lalja el azon körnek, mellyet a' vár' közép tornyá-
tól kimenő 32 fasor képez. Nyolcz ezen sorok
közül be vagyon építve, 's teszi a' város' éj-
szaki részének nyolcz utczáit, mellyeknek minden-
kéből látszik a' torony. Az utcák egyenlő távol-
ságban kezdődnek a' vártól, 's ezáltal egy kari-
kát képeznek, melly egyenlő magasságu házak-
kal ékesítetik, homlokaikkal a' vár felé állván,
és az általok képezett utcák kinyulván a' várost
kerítő vonalig. Az egész város nagyon szembe-
tűnik szabályosságával, minden ház bizonyos
minta szerint építvén; az utcák szélesek, vi-
lágosak 's mind két oldalon kőablákkal kirakat-
vák a' gyalogok' számára, kapui pedig igen szép
izléssel építettek, mellyek közt az ettingi kapu
valóban mintája a' felséges építészetnek.

Nyilvános helyei között legnevezetesebbek a'
várpiacz négyszeres fasorral, 's az új piacz leg-
magasabb és legszebb házakkal körülvéve, mellyet
képünk híven előad. Ez az új piacz összefüggés-
ben áll az ettingi kapuval. Közepén egy pyra-
mis áll, épen azon helyen, hol a' márkgróf nyugod-
tott vala a' vén tölgy alatt. Templom is építe-
tett ide, mellyben az örök nyugalmat alussza
Károly. A' városnak legjelesb épületi közé tar-
toznak a' nagy hercegvár', régi francia sty-

lussal, állván fő épületből és két szárnyból, egyik
oldalán kerti épületek, másikon istállók vagynak.
Az evangélikusok' új temploma, melly 1807 kez-
detett és római stylusban építetett. A' katholiku-
sok' új temploma, melly felülről világosítatik, és
száz lábnyi tágasságu 's ugyan annyi lábnyi ma-
gasságu kuptetővel ékeskedik. Fő ajtajánál ezen
templomnak 3 jóniai oszlop egy folyosót képez.
Tornyáról gyönyörű kilátás vagyon, 's egyúttal
csillagászat is üzetik benne. A' synagoga keleti
stylussal épült. A' városház felséges látmány,
's valóban csudálni kell az építő ügyességét, ki
e' mellett minden akadályt legyőzni 's magát az
épületet belől is oly jól elrendelni tudta. A'
színház, melly 2000 nézőt fogad be, szinte szem-
léltre méltó.

Intézetei közt nevezetesebbek: nyilvános
könyvtár, mellyben 70,000 darab könyv számlál-
tatik. Régiségek', pénz' és természeti ritkasá-
gok' gyűjteménye; kép' és rézmetszések' galeriá-
ja; fűvészkert, mellyben több van 6000 növény-
nemnél. Mü-rajzolat- és katona-oskola, pénz-
verőház, lyceum és tanítónevelő iskola, gyárok
's egyebek. A' nagyhercegségnek minden igaz-
gatósága e' városban lakik. Kórházak, siketné-
mák' oskolája a' szenvedő emberiségnek is jóté-
kony anyavárosává teszi Karlsruhét. Ki ezen
várost régóta nem látta, egészen új alakban pil-
lantja meg, oly nagy előmenettel gyarapodik.
Minden a' városba vivő utak fasorokkal díszlenek,
kivált a' Durlachból jövő út magára vonja a' szem-
et egy órányira menő egyenes irányu 's szép
olasz jegényei miatt. Gyönyörű kertek mulatják
a' szemet 's mindenütt szépet lát az ember hasz-
nossal egybekötvé.

G y e m á n t.

A' görög *adamas*-nak nevezé a' gyemántot,
meghathatatlan keménységére czélzólag. Úgy
mondják, a' syriaiak ismerték legelőször. A'
keletieknél már a' legrégebb korban is keres-
kedés' tárgya vala. Plinius hat nemét említi a'
gyemántnak, de csak az indiait lehet igazinak
tartani, mert a' régiek sok kvarczkristályt annak
vélték. Igen nagy becsben tarták a' gyemántot,
és orvosló erőt is hittek benne, kivált a' méreg
ellen. Eleinte durván viseltetett, később talál-
tatván fel a' saját porával köszörülés' mestersége.
Természetét sokáig nem tudák kitanulni; darabig
köveces földből álló ásványnak tartatott. *Newton*
1675 fejté meg először, hogy a' gyemántnak
sugártöréséről itélve, eléghető testnek kell len-
nie; nem sokára meg is győződtek erről több pró-
*

hatételek után, 's a' természetvizsgálók kitapogták, hogy kőszénanyagból áll. A' toskánai nagyherceg III Cosmus mutatá meg először több próbákkal, mellyeket a' florencziai akademiával 1694 tétetett, több gyémántot összeolvasztatván, hogy az elszáll. I Ferencz római császár, ki toskánai nagyherceg is vala, azon gondolatra jött, hogy több apró gyémántot olvasztasson össze 24 órai kemenczetűzben; de az ő gyémántjai is elszállottak, 's a' próba 6000 forintba került. *Guilon de Morveau* aczella változtatta gyémántal a' lágy vasat, 's egy timsóval és mészvel betakart gyémánt a' timsós földben lévő kénkösavany miatt feketévé lett a' tűzben és megszenesedett. *Bergmann* volt első, ki a' nemes érecek' fejedelmét, mint mondani szokta, az eléghető testek' sorába tette le.

A' gyémánt' keletkezéséről különböző a' vélemény. Némellyek azt hiszik, hogy valamely növény állománynak elválódása, mások azt vélik, a' viznek más állományra gyakorlott munkálatjából származik. Az indusok azt állítják, most is mindig terem és nő a' gyémánt. Pannak város' lakosai azt erősítik Hindostanban, a' gyémánt épen nem fogy országukban, hanem inkább szaporodik, 's a' 15 — 20 esztendő előtt felkutatott földben ujlag jó foganattal kerestethetik. Többen próbáltak már kőszenes testekből igen nagy melegséggel mesterséges gyémántot nyerni, de még eddig minden próba sikertelen maradt, legfeljebb is gyémánthoz hasonló apró szemek nyertek.

A' gyémánt csak kristályozódva találhatik, még pedig többnyire nyolcz vagy tizenkét szegletben, ritkán koczka formában. Hat oldalú oszlopformában is találhatik néha, némelly változásokkal. A' kristály' lapja gyakran oly kerekded, hogy a' golyó gömbölyüségéhez közelit. A' felület sima, darabos vagy csíkos, néha pikkelyes. A' gyémánt' szövedéke leveles, 's a' levél párhuzamosan megy a' felülettel a' nyolcz szegletes darabon, a' honnan elhasítható ezen irányban. A' gyémánt vagy egészen vagy csak félig átlátszó, fénye rendkívül eleven; ha megköszörültetik játszó színt mutat. Fényét vizének nevezi a' gyöngyáros, színét pedig tűzének. Vagy egészen színtelen és átlátszó mint a' viz, a' legtisztább kristályhoz és harmatcsephez hasonlítván, vagy különböző színű um. fejtér, szürke, sárga, zöld, vörös, barna, feketés, narancsszínű 's kék. Háromszorta nehezebb a' viznél, 's a' legjobb angol ráspoly sem fogja; nem csak kristályt és üveget elvág, hanem más nemes köveket is, az ismeretes keménységnek legnagyobb grádusával bírván. Igen nagy melegségben, levegő járulván

hozzá, kékes lángal ég el. Semmiféle savany nem árthat neki, 's lugsóval nem ad üveget, mint a' kővecsföld. Dörzsölés által villányossá lesz, és igen világít a' setétben, ha előbb darabig a' napfényen tartatott. Durva gyémánt' vételekork vigyázni kell, hogy meg ne csalattassék a' vevő. A' gyémánt-mosásra ügyelő tiszték Braziliában két durva kőnek valódiságát úgy próbálják meg, hogy fülökhöz tartván összedörgölik, 's a' hangra ügyelnek, mellyet oly esetben csak igazi gyémánt ad, de nagy gyakorlás kívántatik a' hang' megkülönböztetésére. A' négerek igen szeretik az idegeneket az által megcsalni, hogy az üvegdarabot nyolcz szegletre köszörülük és czinhez dörgölik 's eképen gyémánt szint adván annak igazi kő helyett eladják. Értékére nézve sokat tesz a' természetes forma, mivel a' vékony, lapos vagy rendetlen igen sokat elveszt köszörülés alatt, még sem mindig bizonyos az ember hogy szép formát adhat neki. A' nyolcz- és tizenkét- szegletesek legjobbak, azok Keletindióban ezek Braziliában találhatnak leginkább, 's ezeket pintnek nevezik. Sajtókőnek a' formátlan gyémánt nevezetik.

Mint hogy a' gyémánt erősen megtöri a' sugárokat tömörsége miatt, és minél több oldalú annál elevebben tündöklik, minden más drága követ meghalad becsével az ékességben. Értéke e' következő pontok szerint határozatik meg: 1, színe után. A' színtelen kövek legdrágábbak, azután következnek a' veresek, sárgák, zöldek és kékek; a' másféle színűek nem sokat érnek. 2, tisztaság, hibátlanosság és átlátszóság után. Kivált a' köszörült kő tisztaságának megismerése végett, rá szoktak lehelteni a' gyémántra, hogy fényét veszítse el egy kis időre és a' szemet ne vakítsa oly nagyon, 's ekkor jobban megvizsgálhatni hibáit. Az igazi kőven hamarabb is elmulik a' lehellet, mint a' hamisan. 3, szabás után: A' tökéletes szabályossággal köszörült kő sokkal értékesebb, úgy hogy kétszer annyit ér a' brillant mint a' durva gyémánt. 4 nagyság után. A' különös szépségű és nagyságu kövek Paragon, vagy Nonpareil-nek neveztetnek, azaz páratlanoknak. Egy gyémánt' árának meghatározása végett, először egy karát értéke állapítatik meg, azután a' kő nehézsége magával sokszoroztatik, 's a' mennyiség ismét a' karát' árával. Például, ha egy brillant 2 karátot nyom, egy karátnak ára pedig 88 forintra határozatik, így számol az ember 2-szer 2-szer 88 352 forint. Általában fel lehet venni, hogy a' gyémánt mostanában olcsóbb valamivel mint ezelőtt volt, mi alkalmasint a' megszaporodás miatt van. Braziliában 1772—1818ig 1,298,037 karát gyémánt nye-

Petervárad.

Karlsruhe.

retett (egy karátot négy szem (gran) nehézségre számolván) A' Brasiliában nyert gyémánt mennyiség öszvesen 66,656,355 fra 58 xra becsültetik. Legjobb ismértető jele marad az igazi gyémántnak mindenkor annak rendkívüli keménysége, melyet egy réz karikán megpróbálhatni.

Szokott hamisítások a' gyémántnál: 1, a' fél brilliant, azaz, olyan kő, melly csak felülről viseli magán a' brilliant' színét és formáját, belől pedig vagy üveg vagy más kőből áll, melly mas-tixal ragasztatik a' felső részhez. 2, saphir, hyacint és topáz gyengén megtüzesítetvén szinte gyémántképen adatik el. 3, hegyi kristály is gyémántnak adatik ki néha. A' jelen század' kezdetén nagy lármát csinált Beireis udvari tanácsnok a' gyémántja Helmstedben. Götthe 1805 láttá, 's érdekes tudósítást ad róla, mellyből nyilván kiséül, hogy az nem egyéb hegyi kristálynál. Ez a' gyémánt olyan nagy mint egy ludtojás, tökéletesen tiszta 's átlátszó volt, de a' köszörülésnek minden nyoma nélkül. A' tulajdonos nem örömet adá ki keze közül; halála után hasztalan kerestetett.

Hasznáról a' gyémántnak semmit sem mondhatni. Ékességül szolgál a' fényüzésnél, és más drága köveket pallérozni lehet vele, de ez is annyi mint semmi haszon, mert azon kövek el lehetnek pallérozás nélkül. Legtöbb haszna a' gyémántnak, hogy üveg táblákat vagdálnak vele, mi csak a' 16 század óta van szokásban, mert az előtt tüzes vassal és aczállal vágaték az üveg. Az újabb időben Donndorf lithographiához kezdé használni Berlinben a' gyémánttó' hegyét.

Kender.

Tudva van, hogy a' lennel együtt a' legszükségesebb 's nélkülözhetetlenebb növény a' kender. Eredetileg keleti Indiából származik, hol vadon nő, mint több részeiben is Ásiának; magassága gyakran 9 lábnyi is. Azonban mindenütt megterem, hol a' föld egy kissé kövér és nyirkos, még a' hideg éghajlat alatt is, Muszkaországban inkább mint Éjszakamerikában, hol darab időre van szüksége, hogy az égövet megszokja.

A' legrégebb időtől fogva ismértetik ezen növénynek jó tulajdonsága 's használhatósága. Már a' híres olasz utazó Marco Polo' korában, a' tizenharmadik században, kis Buchariában, Kasgár' szomszédságában 's a' chinai Tatárságnak egy nagy részében, találta ezen növényt lennel és pamuttal együtt. Chinában a' *sida tiliaefolia*, melly ott sing-ma-nak nevezetik, fordíta-

tik inkább alatságra, mint a' ge-ma-nak nevezett kenderünk féle, mellyből csak apró kötelek és sírórok veretnek.

Éjszakamerikában is természetik a' kender, és Thunberg déli Áfrikában utazván, a' hottentótnál bőségen találta, olyan dolgokra is használtatva ott, mellyekről mi európaiak nem is álmodunk. A' hottentotta például igen nagy barátja a' dohányzásnak; de a' dohány nem elég erős neki magában, azért finomra vagdalt kenderlevéllel egyelíti.

A' kender két neme tökéletesen különbözik egymástól, 's a' magvas kender tulajdonképen a' him növény. Elvirágozván ez és feje elszáradván, kinyüvetik; a' nő kender négy hat héttel későbbben érik, szünte így tépetik és magva kivéretik. Azután épen úgy bannak vele mint a' lennel. Nyüvés után ugyan is megszáraztatik; e' végre Bralle Picardiában valami 15 esztendő előtt jobb módot talált fel. Ő a' vizet 72—75° R. melegségre felforrálá, zöld szappant oszlatott fel benne, 1—48-nyi idomban a' száraztandó kenderrel; azután bele tevé a' kender ezen vízbe, úgy hogy abban ússzék, elzárá az edényt fedővel 's kioltá a' tüzet. Két óra múlva meg vala perkelődve a' kender. Ezen operatio után megtüretik, vágatik, tillóztatik és gerebeneltetik mint a' len, 's végre megfonatik. Finom szövetekre nem használtatik, de nemesíteni lehet, ha korpából és kovászból készült vízbe, azután hamuzsír-ból csinált lugba tétetik, végre szappanvizzel mosatik.

Legtöbb kender természetik Persiában, Egyiptomban, Keletindiában, Áfrikának némely vidékein, az éjszakamerikai egyesült statusokban, Canadában és uj Skóctziában; továbbá Angolországban, de itt nem annyi a' mennyi felhasználatik vitorlákra és hajókötelekre: azért igen sok vitetik be külső országokból; Európának több országaiban is nagy mennyiséggel műveltetik. A' moldvai és oláhországi kender a' török flotta' vitorláira és köteleire használtatik fel.

De legnagyobb kereskedés Lengyel- és Muszkaországban üzetik a' kenderrel, ez lévén legnyereségesebb ága az ottani keresetnek. Sok helyen csaknem vadon nő ezen országokban, nevezetesen Sibiériának egy részében és túl a' Volgán. A' kozák és tatár asszonyok összegyűjtik, nem csak közönséges haszonvételre, hanem táplálatra is, különbféleképen készítvén meg, mint keleten is szokták, hol a' gyenge kendernövényből részegítő 's álmosító szert csinálnak.

Fél Európát Muszkaország látja el kenderrel, kivált Angolországot, és többet kap évenként 9 millio rubelnél érette. Anglia irigy szemmel nézi

Muszkaországnak ebbeli nyereségét, azért próbálta nélkülözni a' muszka kendert, kedvezvén amerikai gyarmataiban a' kendermívelésnek, és főleg Canadában nagyon virágzó állapotra is jutata már; de a' canadai kender koránt sem olyan jó mint a' muszka, mi a' velebánás különböző módjából származik. A' muszkák nagy gondot fordítanak rá, pontosan elosztályozzák, 's a' különböző osztálynak különböző árt is szabnak, mint mi a' gyapjunak; erre a' canadiaknak nincsen idejük, mert a' lakosok nincsenek feles számmal; de hihetőleg nagy csorbát fog szenvedni a' muszka kenderkereskedés, mihelyt a' canadai népesség szaporodik. Ujjabb időkben a' magyar kender is kerestetett az angolok által, 's oly kitünő tulajdonsági találtattak a' hajószerek' készítésére, hogy ha még nagyobb mennyiségben fog természetelni 's a' bánásmód célirányosb leend, könnyen vetelkedhetünk majd Oroszországgal ezen annyira hasznos és évről évre nélkülözhetőbbé váló iparágban, hazánk' nem csekély hasznára.

Az emberi test.

Testünknek igen mesterséges alkotmányában nem csak az emelcső, csatorna és fénysugar' tudományának törvényeit találjuk remekül behozva és munkásságba téve, hanem élénk hüvelyünk egészséges napjainkban is fáradhatatlan chemikus, okos házi és status oeconomicus, gondos bátorságra ügyelő biztos. Mint chemikus a' melegség' és különböző nedvek' segítségével a' legkülönbözőbb nemű ételeket is állati nedvekké változtatja át; gőzölögtet, szár, el- és kiválaszt, sűrit és higit; az élet' tüze által mintegy szénné égetett részeit a' táplálatnak munkáson eltávolítja a' tüdő, bőrkigözlés és vizelet által, mint hasztalan salakjait a' vérnek. Mint okos statusgazda minden egyes létszernek munkásságát megtartogatja az egésznek javára; a' vérnek tápláló részeit elosztja minden egyes résznek szükségeihez képest, egészséges napokban soha sem engedi, hogy a' kiadás' mennyisége meghaladja a' bevétel' sumáját, 's az egész léteget' céljára minden erőt a' legszebb harmoniában tart együtt. — Mint gondos bátorságra ügyelő, állati háztartásunk sem a' vérben sem a' gyomorban nem hagy benn ártalmas tisztátalanságot. — Az érzékeny szemet pillákkal, szemszűrőkkel és könnynedvel látja el, a' hallás' organumát fülpiszokkal, a' szaglás' és izlés' idegjeit orr- és szájüreg' nyálkával, a' köz érzék' organumát külön hártával és kövér-ségi mirigygyel. Közelgető betegségnél eleve

lármat üt, felszólítja az élet- és idegerőt, hogy a' fenyegető veszélynek ellene álljanak.

Austrigaszedés.

Az austriga majd minden tengerben találtatik Franciaország' partjainál, kivált Cancalenál. Majdjustól septemberig tart az ivás' ideje, 's ekkor a' szedés meg vagyon tiltva. Rendesen october' közepén fognak tehát az austrigaszedéshez és folytatják aprilis' végeig. A' statusnak egy hajóján policziai felvigyázat van a' mellett. Az austrigafo-gásra nem kívántatik nagy, költséges háló, hanem csak egy gyalom, melly hat láb hosszú, két láb magas érczapát, hátulról hozzákötve a' gyalom. A' széltől hajtott hajó maga után vonja a' tenger' fenekére bocsátott hálót, 's mikor ez felhuzatik, ezer darab austrigánál is gyakran több van benne. Ez előtt visszahányták az apróbbakat, de most gondosan összeszedik, mivel rövid idő alatt oly nagyra nőnek mint a' többiek; egyébiránt a' kereskedésbe vitetendőknek harmadfél hüvelyk szélességűeknek kell lenniök. Minél többet fognak ki, annál inkább látszanak szaporodni, 's gyakran mőldre terjed sokaságuk. Tíz husz tonnája fedetlen hajók csaknem kizárólag üzük az austrigafo-gást Granvilleben, Cancaliban, és a' szomszéd kikötőkben; de az elszállítás la Manche csatornán husz negyven tonnás hajókon történik, 200,000 austrigát vivén egy egy az austrigatartóba. A' cancalei esiga nem kellemes ízű az iszapos fenék miatt, hanem ha egy ideig állott az austriga tartóban elveszti durvaságát és jó ízt kap. Az austrigatartó négy öt lábnyi mélységű, a' tengerrel össze függő, vízzel megtöltött gödör. De nem mindenütt alkalmas a' part ilyen tartónak, mert a' helynek széltől mentve kell lennie és a' vizet gyakran újítani szükség benne. Folyam, eső, hóviz mint a' hideg is ártalmas az austrigának. Vagynak olyan tartók is, melyekben az austriga rafinírozatik, az az zöldé valón hagyatik, mivel némelly finom inyűek csak akkor méltóztatnak magokat evésére lealázni. Minden nyalánkoknak, mieinknek is, kiknek phantazijokra oly benyomást tesz az austrigatartó vagy austrigafo-gástanya mint a' gyümölcsös kert octoberben az oskolás' gyermek' nyálmirigyekre, vigasztalásul legyen mondva, hogy az austriga sokkal jobb ízű, ha néhány napig vizen kívül tartatik, mintha egyenesen a' vízből kihuzva falatjuk; a' szállítás közben nagyon látszik javulni. Miképen cselekedte Apicius, hogy az általa Olaszországból Trajának Persiába küldött austriga, frisen érkezett oda meg, nem tudjuk, mert most egyebet nem eszközölhetnek, csak hogy

nedvessége el ne vesszen. Kivétetvén a' tartóból rétegenként kosarakba rakatik, 's ezek erősen összefüzetnek. Egy kosárban 25 tuczet vagyon, egy szekér közönségesen 120 kosarat vagy 30,000 austrigát viszen. A' rendes csigaszekerek Courseulesből hét nap alatt mennek Párisba, de a' gyorskocsik három nap alatt. A' tartóbeli austriga hidegben 20 nap is eláll, de a' kifogás után mindjárt elküldetvén nyolez nap alatt megromlik. Ezer austriga Cancaleban három négy frank, a' courseulesi tartóban nyolez kilencz, Párisban már husz, huszonöt. A' Cancalenál szedett austrigák' száma 100 milliora tétetik évenként. Ha meggondolja az ember, hogy a' austrigaszatnál sok tengeri ember képződhetik ki, maga pedig a' kereset sok embert foglalatokodtat, könnyen megfoghatja, hogy az austriga nem csak a' parti megyéknek, hanem egész Franciaországának fontos czikkelye.

Ruházkodás.

Azt szokták mondani: „ruha tisztesség“ Ennek ugyan inkább gunyoló értelme van, mint erkölcsi célzása, de mind a' mellett nagy igazság fekszik benne; mert valamint a' szem, úgy a' ruházat is töbnyire tüköre a' léleknek, úgy hogy a' ruházatról majd mindig alaposan gyaníthatni a' lélek' milyenségét. A' felesleges fény és pompa kevélységet vagy pazarlást jelent; tisztátalanság az öltözetben restséget és lustaságot; a' szokatlan ruházat különczös gondolkodásmódot vagy makacsságot és önhitséget. Gyakran látunk még az alnépi osztályban is oly embert, kinek szegénysége kitetszik ruhájából, de az tiszta a' mellett és jó rendben vagyon. Ugyan ezt mutatja arczulatjok is; jóakarói nyájasság, elégedetség és készég von hennünket hozzájuk, 's alig fogjuk valaha megbánni, hogy bizodal munkal megtisztelők. Azon kívül nem csak bizonyos rendszeretést lelünk nálók foglalatosságaikban, hanem egyszer'smind örvendetes tanulékonytságot, ügyességgel a' vállalatokban és állhatatossággal.

Mulandóság.

Ha lassan halad is elő a' természet' hatása a' romlásoknál, mégis mulhatatlanul bizonyos; ha uralkodik is az ember egy darabig rajta, utóbb csakugyan győz az. A' sziklát, követ és fát palotává, házzá 's hajóvá változtatja az ember; a' föld' kebeléből kikutatott érczet erejének eszközévé teszi, a' fővenyet és agyagot ékeséggé és a' fényűzés' tárgyává; levegőt zár be vízzel, 's

a' vizet kényszeríti tűz által, hogy a' dolgok' természeti alakját megváltoztassa. De néhány tized mulva meg kezdenek változni az emberi munkák, és néhány század után szét omlanak 's romokká lesznek; pompás templomai, mellyek isteni célra épültek, granitból készült, vassal összekötött hidjai, bástyái 's ragyogó emlékei, mellyekkel romlandó maradványinak halhatatlanságot akara adni, elporlanak apródonként. És ezen építmények, mellyek az oceán' hullámainak, az ég' viharainak 's a' mennykő' ütéseinek ellentállottak, megromlanak a' harmat, az eső, a' fagy' és gőz' észrevehetetlen légköri befolyása alatt; valamint a' férgek megrágdalják halandó szépsége' vonásait, úgy moh és dudva növények nőnek oszlopain és pyramisain, 's a' legesekélyebb bogarak dulják fel óriási míveinek alapját, palotáinak és földi dicsőségének omladozó romjaiban ütik fel tanyájukat.

Hajnővesztés.

A' püzpangfa ártatlan és csalhatatlan szernek magasztaltatik a' kopasz fejre hajnövesztőül. E' fának forgácsa addig főzetetik vízben, míg tökéletesen luggá teszi a' vizet. Ezen vízzel naponként töbször megnedvesítetik a' kopasz hely, és jól megszáritatik. Már néhány nap mulva kezd a' haj nevedekni, melly először hó fejréségű, de apródonként, ha gyakran lenyiratik, a' többi haj' színét veszi magára. A' lovan is használható ezen szer, mint a' borzkövérség, melly ha azon helyre kenetik, hol a' szőr lekopott, hó fejréségű szőrt növeszt. A' lókupeczek sok csalfaságot üznek vele. Egyéb iránt minden magasztalt szer haszontalon ott, hol a' hajgyökerek egészen elromlottak, sőt ilyen esetben még káros a' legtöbb hajnövesztő szer. De ha a' bőr száraz és darabos, akkor lágyító, ha pedig puha és engedékeny, erősítő bedörzsölések és mosogatások a' meglévő haj' megtartására nem épen haszontalan nehéz betegségek után, például inláz után; a' betegség miatt kihullott haj, minthogy rendszeren a' gyökerek meg nem romlottak, ismét ki szokott nőni a' testi erő' megjöttével.

Lélekjelenlét.

A' glasgowi bolondháznak főorvosa nagy veszedelemben forgott, mellyből csak ritka lélekjelenete szabadítá meg. Több fellábalók ugyan is panaszkodván, hogy roszt levest kapnak, a' konyhába mene az orvos megnézni a' levest, melly

egy iszonyu nagy üstben főtt a' bögő tűzön. Hirtelen hozzájárult egyik bolond élénk pillantattal, melly a' rájött dühösséget jelenté. Doctor úr, ugymond, Ön igen kövér és vaskos; azért meg vagyok győződve, hogy levesünk szerfelett jó lesz, ha Önt bevetjük az üstbe. Jó lesz, jó lesz, kiálták egy akaratlan a' többi bolondok, és körül fogván az orvost, már hozzá láttak, hogy bevessek az üstbe; de az orvos el nem vesztvén lélekjelenlétét, hidegvérrel monda: „Megálljatok! a' gondolat igen felséges, de nem látjátok e, hogy ruhám elfogja rontani a' levest? várjatok tehát, hadd menjek és vessem le.“ A' bolondok megegyezének benne 's elbocsáták az orvost, de ki a' visszajövetelről megfélejtkezett.

A' fordulatos táncz.

Egy nagy esztelenség, melly még fentebbi társaságos bálókban is divatozik, az úgynevezett fordulatos tánczban (Touren-Tanz) áll, melly úgy látszik, tulajdonképen a' végre jött szokásba, hogy a' kisasszonyok, ha csak nem vasgyurók, korán a' temetőbe sétáltassanak, minthogy némelly galant uracs, kinek törvényes tánczosné nem juta, tetszése szerint egy vagy amaz dámát, midőn épen meg állapodott a' tánczban 's még ki sem pihent, egy fordulatra elkéri tánczosától, 's vadul huzcsolva dühöng vele körül a' teremben, úgy hogy a' szegény teremtménynek ideje sem marad magát kifujni, mert néha egész óráig nyakkattatik száratlanabbul mint a' posta ló. Minthogy pedig ez a' kegyetlen megkülönböztetés a' legszembeket 's legjelesebbeket éri, épen ezek azok, kiket a' farsang szép kinézésekhez juttat a' kórásra és előnyargaló halálra. Ezen esztelenségnek oly számos szerencsétlen áldozatai szeretetre legméltóbb hölgyeink közül, hogy egész évi folyamatunk betelnék felszámolásával.

E g y v e l e g.

Cigarro. Egy angol journál azt állítja, hogy a' legtöbb cigarrok az egyesült statusokban 10—12 schillingen árulhatnak százával, és káposztalevelekből készülnek, mellyeket előbb erős dohányfőzeményben puhítnak meg. Ilyen cigarrók jönnek Európába hamburgi, marylandi 's virginiai név alatt.

Némaságtól megszabadulás. Betegségben némává lett egy francia mezei ember, 's midőn hallotta, hogy ócska csizma' elégetésekor a' felszálló füst belehellésétől a' némaság elmúlik, egy napon nem csak csizmát, hanem mindenféle rongyot összeszedett 's egy kályhában meggyújtá, mellynek nyílásait bedugván, egy csövön orrába és szájába szivá a' füstöt. Felesége bemenvén a' szobába, hanyatt feküdvé találja, de bámulva hallja kiáltani, „mérget vettem!“ E' szerint megszabadult a' némaságtól, bódulását pedig czélirányos szerekkel csakhamar elvevék.

Hódítási nyereség. Cyrus meghódítván Asiát 34000 font aranyat vitt el, oda nem számolván az arany edényeket és ékességeket, mellyek között volt egy platanus fa és szőlőtő is hasonlólag aranyból. E' szerint 500,000 talentomot (450 millió tallért) vitt el Semiramis' poharával együtt, mellynek nehézsége 15 talentomra ment, (1200 font.)

Eleven temető. Az arany szemü légy' lárvája (chrysopa perla) az általa megevett férgek' maradványaival fedezi bé magát, 's így eleven temetője az elporhadt csontoknak.

Üvegharang. Minthogy az üveg hangzik, azon gondolatra jöttek a' svéd chemikusok, hogy érczharangok helyett üvegharangokat tegyenek a' toronyba. Az első próba igen szerencsésen ütött ki, mert az üvegharang sokkal tisztább hangot ad az ércznél. Átmérője 6 láb; de ezen nagyságon nem kell csudálkozni, mert már 1717 sokkal nagyobb palaczk fuvatott Leithban.

Vén csuka. Lys folyamban Franciaországban 35 fontos 4 latos csuka fogatott. Hosszúsága volt 5 láb 3 hüvelyk; gyomrában három kisebb csuka tatálatott még elég épen, azonkívül egy gyiloknyel C. S. betűkkel, melly római műnek ismertetett el.

Szokattan örjült. A' londoni egyik bolondházban Parry nevű kapitány is láttatik. Ezen szerencsétlennék fixa ideája az, hogy neki nincsen lelke, és csak úgy élhet el, ha egy embert megöl, és annak lelkét magáévé teszi.

Uj gőzhajók. Skótziaiban több gőzhajókat csinálnak most a' Clyde folyóra, mindeniket Walker' tökéletesített készülletével látván el. Ezen készüllettel Glasgowntól Grenwichig (13 magyar mértföld) egy óra és 1/4 percz alatt megyen a' gőzhajó. A' Cometa, melly első gőzhajó volt Európában, 6 óra alatt tette meg ezen útát. —

POZSONYBAN.

Szerkezteti 's kiadja Orosz József, nyomtatja ifj. Schmid Antal